

Mohina Isroilova

*O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti
"San'atshunoslik va madaniyatshunoslik" kafedrası
o'qituvchisi, mustaqil tadqiqotchi
E-mail: Isroilovamohina360@gmail.com*

O'ZBEKISTON DRAMA TEATRINING SHAKLLANISH BOSQICHLARI

Annotatsiya. *Mazkur maqolada xalqlar ma'naviyatini shakllantirish ilojisiz ekanligini tushungan ma'rifatparvar jadidlarning islom ma'naviyatini yangi bilimlar bilan boyitib, tarixiy jarayonda odamlar imon-e'tiqodi, ma'naviyati, dunyoqarashini shakllantirishga o'zlarining munosib hissalarini qo'shganliklari, shuningdek, ilm-u ma'rifat, ma'naviyat inson kamoloti uchun nechog'lik muhim ekanligini yoshlar ongiga singdirishda kerak bo'lsa, o'z jonlarini fido qilganliklari haqida so'z boradi.*

Kalit so'zlar: *ilm, bilim, ma'naviyat, madaniyat, ma'rifat, adabiyot, dramaturgiya, teatr.*

STAGES IN THE FORMATION OF UZBEK DRAMA THEATRE

Abstract. *This article discusses how the Jadid enlighteners, recognizing that it is impossible to shape the spirituality of a nation without knowledge, enriched Islamic spirituality with new ideas and made a significant contribution to the formation of people's faith, spirituality, and worldview in the historical process. It also highlights that, in instilling in the younger generation an understanding of the importance of science, education, and spirituality for human development, they were ready, if necessary, to sacrifice their lives.*

Keywords: *science, knowledge, spirituality, culture, enlightenment, literature, dramaturgy, theatre.*

Mustaqillikning dastlabki kunlaridan boshlab madaniy hayotimizda tubdan o'zgarishlar yuz bera boshladi. Bu avvalo teatr san'ati rivojlanishida yaqqol sezila boshlandi, yangi-yangi teatr dargohlari ishga tushirildi. 1991-yilda Farg'onada va

1993-yil Xivada davlat qo'g'irchoq teatrlari ish boshladi, 1994-yilda Qashqadaryo viloyat teatri qoshida qo'g'irchoq guruhi ochildi. Andijonda jamoatchilik asosida ishlab kelayotgan yoshlar teatri davlat tasarrufiga olinib, u 1994-yilda Abbos Bakirov nomidagi Andijon shahar Yoshlar va bolalar teatriga aylantirildi.

O'zbek teatrlari va san'atkorlarining dunyo sahnasiga chiqishi uchun keng yo'l ochildi. A.Navoiy nomidagi opera va balet teatrining Malayziya va Tailandga, O'zbekiston davlat drama teatri jamoasining Angliya, Shotlandiya va Germaniyaga safarlari shular jumlasidandir.

Shunday ekan, mustaqillik davri teatr san'ati o'z qiyofasini yaratishga intildi va intilib kelmoqda. Teatr san'atining boshqa san'at turlaridan yaqqol ajralib turadigan tomoni uning kuchli ta'sir kuchiga ega ekanidadir. Chunki, sahnada yuz berayotgan voqealarni tomoshabinga jonli tarzda ko'rsatib beradi.

O'zbekiston davlat drama teatrining tashkil etilganiga ham qariyb qirq yildan oshdi. Mana shu qisqa vaqt oralig'ida teatr juda katta ijodiy jarayonlarni bosib o'tdi. Ayniqsa mustaqillik davrida teatrning ijodiy faolligi yanada oshdi. Shu sababli ushbu teatrning yigirma yil ichida bosib o'tgan yo'lini sarhisob qiladigan vaqt yetib keldi, deyishga asos bor. Mustaqillikning ilk kunlari va bugungi kundagi spektakllar mezonini taqqoslash teatr san'atining ertangi istiqboliga xizmat qiladi deb o'ylaymiz.

Teatr 1968-yil 26-oktyabr kuni Maksim Karimovning "Diydor" spektakli bilan teatr ochilgan. "M.Karimovning "Diydor" pyesasi zamon yoshlarining ezgu orzu va rejalar bilan to'lib toshgan qaynoq hayoti, shijoatli mehnati, sadoqat va xiyonat oralagan turmush tarzidan bahs yurituvchi jo'shqin ehtiros bilan bitilgan badiiy asar edi". Teatrning tashkil etilishida jonbozlik ko'rsatgan rejissyor Ergash Masafojev pyesani sahnalashtirishda zamon yoshlarining chuqur psixologiyasini ochib berishga e'tibor qaratgan. Spektakl voqealari xalqning ikkinchi jahon urushidan keyin tumush-tarzi haqida hikoya qiladi. Rejissyor urushning mudhish oqibatlarini ochishga intilarkan, spektakl zamiriga vatanparvarlik his-tuyg'ulari, odamlarning iymon butunligi, sadoqat va xiyonatga

sabab zamon tarozusi, otalik va farzandlik burchlari kabi tushunchalarni teran va ta'sirchan sahnalar orqali hal etgan.

Shundan so'ng birin-ketin turli mavzulardagi asarlar sahna yuzini ko'ra boshlagan. Jumladan, O'.Umarbekovning "Oqar suvlar", A.Ibrohimovning "Birinchi bo'sa", Shuhratning "Besh kunlik kuyov", T.Tursunovning "Darbadar" kabi pyesalarini sahnalashtirildi. "Birinchi bo'sa" spektaklni teatrning bosh rejissyori E.Masafojevning o'zi sahnalashtirgan bo'lsa, "Oqar suvlar" va "Besh kunlik kuyov" asarlarini U.Baqoyev, "Darbadar" pyesasini V.S.Iogelson kabi rejissyorlar sahnalashtirgan. Bu orada teatr jamoasi qardosh mamlakatlar hamda jahon dramaturgiyasiga murojaat qildi. Natijada M.Bayjiyevning "Bahs" ("Duel"), V.Blajekning "Uchinchi orzu", P.Vaysning "Osvensum jallodlari" nomli spektakllari dunyoga keldi. Bu esa teatr repertuarini yanada mustahkamlanishiga olib keldi.

"E.Masafojev boshliq teatr jamoasi vatan va vatanparvarlik, urush va tinchlik, sadoqat va xiyonat, halol mehnat va tekinxo'rlik, chin muhabbat va xavoyi ishqibozlik muammolarini yechimida yosh avlod alohida mas'ul ekanini ta'kidlovchi spektakllar yaratishni teatrning bosh yetakchi vazifasi qilib belgilandi" [1, 387-b].

Yuqorida nomlari keltirilgan pyesalar yangicha ruhda, zamon talablariga mos ravishda sahnalashtirilib, o'zining munosib bahosini olgan. Tabiiyki, bu spektakllarning asosiy qahramonlari yoshlar edi.

Ish bor joyda harakat yuzaga keladi, o'sish, yuksalish bo'ladi. Biroq ish bor joyda kelishmovchiliklar, xatolar ham bo'lib turadi. "Yosh gvardiya" teatrini yo'rgaklab katta qilib, endigina yurishni o'rgatayotgan yo'l boshchisi E.Masafojev bilan teatr jamoasi o'rtasida kelishmovchiliklar yuzaga keldi. Buning o'ziga xos sabablari bor edi. Natijada iste'dodli rejissyor teatrdan ketdi. Shundan so'ng teatrga bosh rejissyor sifatida B.Ixtiyorov tayinlanib, 1976-yildan 1980-yilga qadar shu lavozimda ishlagan. Shu yillar mobaynida rejissyor Nushichning "Aql sotilmaydi", H.H.Niyoziyning "Zaharli hayot yohud ishq

qurbonlari", M.Bayjiyevning "Kelin va kuyov", G.Figureydoning "Ezop", O'.Umarbekovning "Otilmagan o'q", M.Boboyevning "O'ttiz yoshlilar", Isfandiyorning "Otasining qizi" kabi bir qator spektakllarni sahnalashtirgan. Shular ichidan Hamzaning "Zaharli hayot yohud Ishq qurbonari" spektakli rejissyorga shuxrat keltirgan.

B.Ixtiyorov bilan barobar rejissyor R.Boboxonov O'.Hoshimovning "Ko'rpangga qarab oyoq uzat", Sh.Boshbekovning "Tikansiz tipratikanlar", M.Boboyevning "Yer tomiri", D.Valeyevning "Muqaddima" (1981, 1982); yosh rejissyor N.Abdurahmonov, M.Vorfolomeyevning "Yosh gvardiya" (1982) pyesalarini sahnalashtirdilar.

1982-yili teatrga bosh rejissyorlik lavozimiga Habibulla Fayziyev tayinlandi. Rejissyor o'z faoliyatini Maksim Karimovning "Raykom sekretari", B.Vasilyevning "Bu yerning tonglari sokin", Sh.Boshbekovning "Taqdir eshigi" spektakllari bilan boshlaydi. H.Fayziyev E.Masafojev kabi teatr repertuarini yoshlar hayoti aks ettirgan spektakllar bilan to'ldirishgan intilgan.

1984-yili teatrdagi jiddiy o'zgarish yuz beradi. Hamza (hozirgi Milliy) teatrini tark etgan iste'dodli rejissyor B.Yo'ldoshev bilan birgalikda rassom G.Brimm, shuningdek, yigirma besh kishidan iborat aktyor va aktrissalar guruhi "Yosh gvardiya" teatriga o'tadi.

"1984–1990-yillar orasida B.Yo'ldoshev o'zi rahbarlik qila boshlagan yangi jamoada N.Miroshnichenko va L.Gerchikovning "Shayton farishtalar", A.Gelmanning "Zinulya" (1985), H.Rasulning "Uzoq qishloq" (1988), Sh.Xolmirzayevning "Ziyofat", "Qora kamar" (1989) pyesalarini sahnalashtirdi" [2, 394-b]. Kattagina tajribaga ega bo'lgan B.Yo'ldoshevning mazkur teatrdagi sahnalashtirgan ilk spektakllari "Yosh gvardiya" teatrining yangi ijodiy mezonini belgilab berdi. Yuqorida nomi keltirilganlardan Sh.Xolmirzayevning "Qora kamar" spektaklining jaranglashi qaysidir ma'noda mustaqillik odimlarining yaqinlashib kelayotganidan darak berdi. Ushbu "Qora kamar" pyesasi inson taqdiri butun fojiaiy ko'lami bilan aks ettirilganligi uchun adabiyotimizda muhim o'rin tutadi.

Asarda yolg'on e'tiqod insonlarni qay kunlarga solishi va e'tiqodsizlik millatni qanchalar tubanlashtirishi mumkinligi yorqin obrazlar orqali haqqoniy aks ettirilgan.

Mustaqillikning dastlab yilida "Farmonbibi arazladi" (S.Ahmad), "Maysaraning ishi" (H.Niyoziy), "Malikai Turandot" (K.Gotssi), "Go'zallar va Mirshablar", (T.Uzoqmand) kabi asarlar rejissyor B.Yo'ldoshev, Y.Ergenlar tomonidan sahnalashtirildi.

"Farmonbibi arazladi" spektakli rejissyor B.Yo'ldoshevning taklifi bilan yozilgan bo'lib "Kelinlar qo'zg'oloni" komediyasining mantiqiy davomi edi. Spektakl "Kelinlar qo'zg'oloni"dek shuhrat qozonmagan bo'lsa ham u tomoshabinlar tomonidan katta qiziqish bilan kutib olindi.

"Maysaraning ishi" komediyasining sahnalashtirilishi esa teatrga juda katta muvaffaqiyat olib keldi. Chunki, B.Yo'ldoshev pyesani yangicha talqinda, zamonga mos ravishda sahnaga olib chiqdi. Rejissyor rassom G.Brim bilan birgalikda sahnada maydon teatr unsurlaridan foydalanib, mashrabozlik guruhi tomoshasini ko'rsatishgan.

"N.Toshkenboyeva ijrosidagi bosh qahramon Maysara o'zining aql-farosati, jasorati, topqirligi, qat'iyligi bilan ajralib turadi. Biroq rejissyor tomonidan topilgan ijro uslubiga zid kelmagan holda o'z ijrosida hazil-mutoyibaga, kinoyaga, tagdor so'zlarga urg'u beradi. Spektalda dekoratsiyadan tortib kiyim-kechak, ijrogacha bari shartli. Xuddi o'tmishdagi qiziqchi va masxarabozlarga o'xshab sahnada o'yin hukmron. Ijrochilar o'yinga o'ta berilib ketadilar" [3, 147-b].

Abror Hidoyatov nomidagi O'zbek davlat teatri mana shu zayl mustaqillikning dastlabki yilgi mavsumni yakunlanadi. Ikkinchi mavsumga yangicha tayyorgarlik, teatrning ijodiy guruhi uchun ham, teatr muxlislari uchun katta o'zgarishlar va yangi sahna asarlari bilan kirib borishdi. Ikkinchi mavsumda teatr sahnasida "Aldagani xotin yaxshi" (Puare), "Arshin mololon" (U. Xojibekov), "Besh so'm" (Urdibodi) kabi spektakllari rejissyor Ye.Volobuyev, B.Yo'ldoshev, X.Qosimovlar tomonidan sahnalashtirildi.

Sahnalashtirilgan barcha spektakllar komediya janridadir. Biroq, bu spektakllar zahirida zamonamiz kishilarining qusuri va fazilatlari aniq ko'rsatilgandi.

Agar keyingi yil mavsumidagi spektakllarga nazar tashlaydigan bo'lsak, teatr jamoasi anchagina jiddiy mavzularga qo'l urganligiga guvoh bo'lamiz. Xususan rejissyor B.Yo'ldoshevning ulug' bobokalonimiz Alisher Navoiyning "Xamsa" asari ohanglari asosida Sh.Rizayev qalamiga mansub "Iskandar" asarining sahnalashtirilishi yangicha uslubi yaqqol ko'zga tashlanadi. Ikki pardali fojia deya e'tirof etilgan mazkur pyesa tarixiy shaxslarning qorishmasidan iborat bo'lsada, uning badiiy quvvati, falsafasi, voqealarning mantiqiy bog'liqligi mahorat bilan ochib berilgan. Pyesa kamtarin kulbada Jomiy, Navoiy hazratlarining shatranj o'ynash chog'idagi suhbat bilan boshlanadi. Navoiy Abdurahmon Jomiyga "Xamsa"ning to'tir dostonini tugallaganligini, endi shoh Iskandar haqida yozmoqlik tinchlik bermayotganligini bayon qiladi. Jomiy bu fikrni ma'qullaydi. Birinchi ko'rinish Navoiyning Iskandar haqida yozish niyatiga chog'lanib aytgan so'zlari bilan yakunlanadi. Ikkinchi ko'rinish qo'rg'on shaklida saroyda Iskandar va Faylaqus o'rtasidagi suhbat bilan boshlanadi. Navoiy voqea hikoyachisiga va gohida sahna chetida ularni kuzatuvchisiga aylanadi.

A.Navoiyning "Xamsa" dostonining beshinchisi sanalgan "Saddi Iskandariy" (Iskandar devori) Husayn Boyqaro o'g'illaridan bir Badiuzzamonga bag'ishlangan. Navoiy Iskandar qiyofasida haqiqiy adolat shoh timsolini yaratishga intilgan. Pyesada "Saddi Iskandariy" asarining yozilishi jarayoni ko'rsatilgan. Deyarli barcha ko'rinishlarda voqealari Navoiyning kuzatuvida ostida ro'y berar ekan, go'yo voqealar yozuvchining xayolida ro'y berayotganga o'xshaydi. Pyesa oxirida adolatli hukmdor Iskandar taxtga o'tirganda, parda yopilgandan so'ng Navoiy paydo bo'lib tomoshabinlarga murojaat qiladi.

1992-yilgi teatr mavsumidagi barcha spektakllarga B.Yo'ldoshevning o'zi rejissyorlik qiladi. "Ma'mura kampir" (J.Saran), "Malika" (F.Galer), "Dardimni kimga aytaman" (Shushkin) kabi spektakllar shular jumlasidandir.

Sahnalashtirilgan barcha spektakllar ko'tarilgan g'oyaning puxtaligi, har biri obraz badiiyatining takrorlanmasligi bilan bir-biridan ajralib turadi.

Mana shu davrda rejissyor B.Yo'ldoshev O'zbekiston davlat drama teatri jamosiga yangi sahifalarni tuhfa etdi. Teatr yangi nafas, yangi ruhiyat bilan jahon teatr andozalari talablariga mos keladigan bir qator spektakllarni sahnalashtirdi. Sahnalashtirilgan spektakllar o'zbek teatri tarixiga muhrlanib qoldi.

“Bir eshak hangomasi” (Dyurenmant), “Qitmir” (B.Muxammadxujayev 1995-yil), “Buyuk ipak yo'li” (M.Boboyev 1997-yil), “Checha” (M.Yusuf), “Navruza” (Antakolskiy 1998-yil), “Tog'a va jiyanlar” (R.Bobojon), “Sehrli hasa”, “Qayerdasi Navro'z” (M.Ashurova 1999-yil), “Assalomu alaykum qizlar” (Sagareli, 2000-yil), “97-xona” (Nil Saymon, 2005-yil) kabi spektakllar shular jumlasidandir.

Umuman olganda, O'zbek drama teatrining shakllanishi jadic ma'rifatparvarlari faoliyati bilan bog'liq bo'lib, ular teatr orqali xalqni ilm-ma'rifatga, ma'naviy yuksalishga chaqirgan. Teatr san'ati jamiyatda inson dunyoqarashini kengaytirish, ma'naviyatni boyitish va yoshlarni tarbiyalashda muhim vosita bo'lib xizmat qilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirziyoyev Sh. *Adabiyot va san'at, madaniyatni rivojlantirish – xalqimiz ma'naviy olamini yuksaltirishning mustahkam poydevoridir.* – Toshkent: “O'zbekiston” nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2017. – 37 b.
2. Karimov I. *Inson, uning huquq va erkinliklari – oliy qadriyat. T.14.* – Toshkent: O'zbekiston, 2006. – 580 b.
3. Yusupov E. *Inson kamolotining ma'naviy asoslari.* – Toshkent: O'zbekiston Milliy universiteti, 1998. – 180 b.
4. Rahmonov M. *O'zbek teatri tarixi I-II.* – Toshkent: Alisher Navoiy, 1968. – 690 b.

5. Rahmonov M. *Hamza (1914-1960). (O'zbek milliy akademik drama teatri).* – Toshkent: G'.G'ulom, 2001. – 248 b.
6. Rizayev O. *Nabi Rahimov.* – Toshkent: G'.G'ulom, 1997. – 160 b.
7. Rizayev Sh. *Sahna ma'naviyati.* – Toshkent: Ma'naviyat, 2000. – 128 b.
8. Tursunov T. *Sahna va Zamon.* – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2007. – 192 b.
9. Tursunov T. *XX asr o'zbek teatr tarixi.* – Toshkent: Mehridaryo, 2010. – 328 b.
10. “O'zbekiston adabiyoti va san'ati” gazetasi. – 2011-yili 6-soni 5-bet.